

PAPER DETAILS

TITLE: Pozitivizm Odagında Hüseyin Cahit Yalçın ve Hippolyte Taine

AUTHORS: Ogeday Dumlu, Hayrunisa Topçu

PAGES: 277-290

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3875171>

Ogeday DUMLU*

Hayrunisa TOPÇU**

**POZİTİVİZM ODAĞINDA HÜSEYİN CAHİT
YALÇIN VE HIPPOLYTE TAİNE**

ÖZET

Pozitivizm, 19. ve 20. yüzyıllarda öne çıkan felsefi akımlardandır. Saint-Simone'un çalışmalarıyla başlamış, Auguste Comte'un çalışmalarıyla öne çıkmıştır. Comte'un takipçilerinden Hippolyte Taine isimli Fransız düşünür, pozitivist görüşleri edebiyat, özellikle de eleştiri alanına uygulamıştır. Onun düşüncesinin temelinde edebiyat eserlerinin toplumsal bir belge özelliği taşıdığı ve edebiyat eserlerindeki olay örgüsü, karakter gibi çeşitli unsurların tesadüfen ortaya çıkmadığı iddiası vardır. Bu iddiasını ırk, muhit, an kavramlarıyla desteklemiştir. Adı geçen kavramlar; kişilerin doğuştan gelen özelliklerini, insanın yaşadığı ortamı ve içinde bulunulan dönemi kapsar. Bu kavramların pozitivizmle ilişkisi, nedensellik ilkesi ile birbirlerine bağlı olmaları ve edebiyat eserinin bütününe işaret etmeleridir. Pozitivizm 19. yüzyılda Osmanlı aydınları arasında da benimsenen bir görüş olmuştur. Bu çalışmada *Servet-i Fünûn* yazarlarından Hüseyin Cahit Yalçın'ın yayımlanan 29 yazısı Hippolyte Taine'nin görüşleri ve pozitivizm ışığında incelenmiştir. Bu yazılardaki özellikle sanat ve eleştiri kavramlarının pozitivist algı ışığında değerlendirildikleri tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Pozitivizm, Hippolyte Taine, Hüseyin Cahit Yalçın, Servet-i Fünûn

**HÜSEYİN CAHİT YALÇIN AND HIPPOLYTE
TAINE IN THE FOCUS OF POSITIVISM**

ABSTRACT

Positivism is one of the philosophical movements that came to the fore in the 19th and 20th centuries. It started with the works of Saint-Simone and came to the fore with the works of Auguste Comte. A French thinker named Hippolyte Taine, one of Comte's followers, applied positivist views to the field of literature, especially criticism. In the basis of his thought the claim that literary works have the feature of social documents and that various elements such as plot and character in literary works do not emerge by chance exists. He supported this claim with the concepts of race, milieu, and moment. The mentioned concepts cover the innate characteristics of people, the environment in which people live and the current period. The relationship between these concepts and positivism is that they are interconnected with the principle of causality and point to the whole of the literary work. Positivism was also a view adopted among Ottoman intellectuals in the 19th century. In this study, 29 writings of Hüseyin Cahit Yalçın, one of the writers of *Servet-i Fünûn*, are analyzed in the light of Hippolyte Taine's views and positivism. It has been determined that especially the concepts of art and criticism in these articles are evaluated in the light of positivist perception.

Keywords: Positivism, Hippolyte Taine, Hüseyin Cahit Yalçın, Servet-i Fünûn

* Hacettepe Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Mezunu, Ankara/Türkiye, E-posta: dumluogeday@gmail.com / Hacettepe University, Graduate of Turkish Language and Literature Department, Ankara/Türkiye. E-mail: dumluogeday@gmail.com

** Sorumlu yazar, Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara/Türkiye, E-posta: nisa@hacettepe.edu.tr / Corresponding Author, Assoc. Prof. Dr., Hacettepe University, Faculty of Letters, Department of Turkish Language and Literature, Ankara/Türkiye. E-mail: nisa@hacettepe.edu.tr

Giriş

Pozitivizm kavramı 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren kullanılmaya başlar. Saint-Simon ve özellikle de Auguste Comte tarafından kurulan bir öğreti olan pozitivizm, dış dünyanın sadece deney yoluyla benimsenebileceği öne sürer. Pozitivizm, bilim öncesi düşünce biçimleri olan batıl inançları ve metafiziği yadsıyan bir dünya görüşüdür. Pozitif felsefe, dünyayı deneysellik penceresinden yorumlar ve anlamaya çalışır. Başka bir deyişle ölçülemez, gözlemlenemez, test edilemez olay ve görüşlere mesafelidir.

Auguste Comte, pozitif felsefeyi tanımlamak için insanın üç aşamadan geçtiğini ortaya atar. Wacquant, bu üç aşamanın ilki olan teolojik evrede olguların doğaüstü varlıkların müdahalesi ile, ikinci aşama olan metafizik veya soyut aşamada soyutlamalara başvurularak açıklandığını söyler. Bilimsel ya da pozitif olarak anılan son aşamada ise olguların kesin nedenleri konusunda yapılan araştırmalar yerini bu olguları birbirine bağlayan neden sonuç ilişkilerine ve değişmez yasaların keşfine bırakır (Wacquant, 2003, s. 592). Comte, bu görüşlerden hareketle toplumsal olayların da belirli bağlantılar ve yasalar çerçevesinde ele alınabileceğini öne sürer. “Eğer bu koşul bir gün gerçekten yerine getirilirse modernlerin felsefe sistemi sonunda kendi bütünlüğünde kurulmuş olacaktır, çünkü gözlemlenebilir hiçbir fenomenin artık astronomi, fizik, kimya, fizyoloji ve toplum fenomenlerinin oluşturduğu beş kategoriden birinin içine girmemesi kuşkusuz mümkün olmayacaktır” (Comte, 2019, s. 46). Toplumun ve toplumsal olayların da gözlemlenebilir bir nesne gibi pozitif bilimlerin yöntemleriyle incelenebileceği fikri sosyoloji biliminin kurulmasına öncülük eder. Bu noktada pozitivist felsefenin klasik ve klasik sonrası olmak üzere iki dönemi olduğunu hatırlamak gerekir. Ural ilk dönemin Saint-Simon’un 18. yüzyıldaki çalışmalarıyla başladığını belirtir. Onu Auguste Comte, John Stuart Mill, Herbert Spencer ve Hippolyte Taine gibi isimler izlemiştir. Viyana çevresi olarak bilinen ikinci dönemi başlatan araştırmacılar ise Ernst Mach ve Richard Avenarius’tur (Ural, 2012, ss. 56-62). Bu çalışmada Comte’un fikirlerinin takipçisi olan Hippolyte Taine’nin ve onun görüşlerini benimseyip edebiyat eserlerine uyarlayan Hüseyin Cahit Yalçın’ın yazıları esas alınmıştır.

19. ve 20. yüzyıllarda pek çok düşünürü ve edebiyatçıyı etkileyen pozitivizmin Osmanlı’daki etkileri de dikkate değerdir. Korlaelçi’ye göre pozitivizmin ülkemize girişi doğrudan felsefi bir etki ile olmaz. Farklı etkenlerin bir araya gelmesinden oluşur. Dönem içerisindeki edebiyat akımları, okullara konan yeni dersler, Fransızca eğitim veren okullar, Avrupa’ya gönderilen öğrenciler, okullara gelen yabancı öğretmenler veya bazı dernekler, pozitivizmin Osmanlı’da yaygınlaşmasını sağlar (Korlaelçi, 1984, s. 201). Pozitivizminin etkilerinin edebiyatta görülmesinin temel nedeni ise 19. yüzyılda yapılan tercümelerdir. Özellikle pozitif felsefenin etkisiyle ortaya çıkan realizm ve natüralizm akımlarını tanıtan çevirilere rastlanır. Hüseyin Cahit dışında *Servet-i Fünûn* Dönemi yazarlarından Ahmet Şuayb, Mehmet Rauf, Rıza Tevfik pozitivist hareketin öne çıkan diğer isimleridir.

Pozitivizmin Osmanlı’da benimsenmesinin temel nedeni, ülkenin içinde bulunduğu siyasi, ekonomik ve kültürel buhrana akılcı bir çözüm üretme çabasıdır. Osmanlı, Lale Devri’nden itibaren yenileşmeyi ve Batı ile kurduğu ilişkileri Fransa üzerinden sürdürdüğü için pozitivizmi de Fransa kanalı ile alır. Pozitivist görüşler Osmanlı aydınları arasında önemli bir etki yaratmış, dergi ve gazetelerde sıkça tartışılan konulardan olmuştur. Pozitivizmin edebiyat alanında yaygınlaşmasını sağlayan aynı zamanda bu çalışmanın da konusu olan Hüseyin Cahit Yalçın, pozitivist görüşlerden etkilenen isimlerden biridir. Huyugüzel, Hüseyin Cahit’in Beşir Fuat’tan

etkilendiğini, bu etkinin izlerinin *Hayat-ı Muhayyel* ve *Muallim* gibi hikâyelerde görüldüğünü söyler. Bunun dışında Ahmet Rıza ve Mizancı Murat'ın görüşleri de Yalçın üzerinde etkili olmuştur (Huyugüzel, 1984, s. 6). Hüseyin Cahit pozitivist anlayışını 19. yüzyılda yaşayan Fransız düşünür Hippolyte Taine'nin görüşleri üzerine kurar. Hippolyte Taine'nin görüşlerini ayrıntılı olarak anlattığı *Hikmet-i Bedayiye Dair* adlı yazı dizisi 1898'te *Servet-i Fünûn* dergisinde yayımlanır. İsmail Alper Kumsar bu yazıları *Servet-i Fünûn Yazıları I Estetik (Hikmet-i Bedayi)* adlı kitapta toplayarak 2021'de yayımlar. Bu kitapta *Hikmet-i Bedayiye Dair* adlı on altı yazı dışında bunlarla konu açısından bütünlük oluşturan on yazı daha vardır. Hüseyin Cahit, yazıların çoğunda Hippolyte Taine'nin görüşlerini tanıtır ve onları yorumlar, yer yer Türk edebiyatından örnekler verir. Bu çalışmada da Hüseyin Cahit'in Hippolyte Taine hakkındaki yazıları dikkate alınmıştır.

Hüseyin Cahit, Taine'nin insan zihninin ürünleri anlamak için akılcı bir sistem kurmasından etkilenir. Buradaki akılcılık toplumu ve sanat eserlerini anlamak için pozitif bilimlerin yöntemlerine benzer yöntemler kullanmak olarak ifade edilebilir.

Mahsulat-ı fikriye-i beşeriyeyi mesela bir şiiri, bir romanı, bir heykeli, bir eser-i mimariyi, mahsulat-ı tabiiye; mesela bir ağaç bir ot gibi telakki ve mütalaa ederek ağacın, otun zuhura gelişini izah için bulundukları arz ve iklim nasıl tetkik ve mütalaa olunuyorsa mahsulat-ı fikriye-i beşeriyeyi anlamak için de bunların yetiştiği zaman ve mekanı nazar-ı teemmüle almak, yani şu iki nev' mahsulat arasında bir fark görmemek fikri ancak XIX. asr-ı maarifette, terakkiyat-ı ulûm ve fûnûn ile müyesser olmuş, neşvünema bulmuştur. Bu fikrin en büyük hadimi Hippolye Taine'dir. (Yalçın, 2021, s. 42)

İnsan zihninin ürünleri olan sanat eserleri tıpkı bir ağaç veya ot gibi ele alınarak söz konusu ürünlerin ortaya çıkış süreci incelenebilir. Bu sürecin ortaya çıkmasında ve devam etmesinde zaman, mekân gibi kavramlar önemlidir. Bu bakış açısının benimsenmesi 19. yüzyılda, biliminin ve sanatının ilerlemesiyle mümkün olmuştur. Yazarın yorumlarından da anlaşılacağı üzere Hüseyin Cahit Yalçın gerek toplumsal olayların gerekse sanat eserlerinin tesadüfî biçimde, kendiliğinden ortaya çıkmadığını düşünür. Olayların ve sanat eserlerinin ortaya çıkışında belirli etkenler vardır ve bu etkenler neden sonuç ilişkilerinden oluşur. Mesele sanat eserlerinin yaratıldıkları koşulları tespit edebilmek ve bunlara dair genel çıkarımlar yapabilmektir.

Yalçın'ın görüşleri, 19. yüzyılda Türk eleştirisi içerisinde öne çıkan yaklaşımlardan biri olur. Yalçın'ın görüşlerinin temelinde ise Hippolyte Taine'nin ırk, muhit, an, kavramları vardır. Genel olarak anlatmak gerekirse ırk kişinin mizacı ve kalıtsal eğilimlerine işaret eder. Irk, kişiden bağımsız düşünülemez çünkü kişiler ırkın aktarımını sağlar. Muhit, insanın yaşadığı ve diğer insanlarla bir arada bulunduğu ortama işaret eder. An ise yaşanan olayların, toplumsal özelliklerin, çevresel koşulların içinde bulunulan döneme göre değişmesini ifade eder (Taine, 2022, ss. 27-29). Taine'nin toplumu ve edebiyat olaylarını bilimsel bir şekilde açıklamak için öne sürdüğü bu yöntem, 19. yüzyılın felsefî yapısını şekillendiren anlayışlardan biri olur. Berna Moran Taine'nin yönteminin belirsizlikler taşısa ve ulaştığı sonuçlar kesinlikten mahrum olsa da sonraki araştırmacılara öncülük ettiğini belirtir (Moran, 2004, ss. 84-85). Yalçın ise Taine'nin görüşlerini benimseyerek edebiyat eserlerinin hangi koşullarda üretildiklerini, geçirdikleri değişimlerin nedenlerini ve bunun toplumla bağlantısını sorgular. Diğer bir deyişle düşünce ürünü olan edebiyat da pozitif bilimlerin yöntemine benzer akılcı bir yöntemle çözümlenebilir bir alan hâline gelir. Bu yöntemin arkasındaki sistem pozitivistizmdir. Dolayısıyla Yalçın'ın Hippolyte Taine'nin görüşleri

ışığında uyguladığı edebiyat eleştirisi de pozitivist ilkelere beslenir. Bunlar; determinizm ve tümevarımdır. Birçok bilimsel yöntemin temelinde bulunan bu iki ilke edebiyat eserlerinin eleştirisinde ve çözümlenmesinde de etkili olur. Bu nedenle çalışmanın sonraki bölümlerinde, Hüseyin Cahit Yalçın'ın *Servet-i Fünûn* dergisindeki yazılarında yer alan sanat ve eleştiri kavramları pozitivistle ilişkileri açısından değerlendirilecek ardından yazılar determinizm ve tümevarım ilkeleri eşliğinde Taine'nin görüşleriyle karşılaştırılarak tartışılacaktır. Bu çalışmanın amacı Hüseyin Cahit Yalçın'ın görüşlerini aktarmak değildir. Çalışmanın hedefi, bu görüşlerin pozitivistle bağlantısını ortaya koymak ve bu bağlantının pozitivistin hangi ilkeleri üzerinden kurulduğunu tespit etmektir. Bu noktada şu hatırlatmanın yapılmasında fayda vardır. Determinizm ve tümevarım birbiriyle yakından ilişkili iki bilimsel yöntemdir. Bu nedenle tümevarımsal yöntemin kullandığı pek çok yerde determinist bakış açısı, determinist ilişkilerin olduğu pek çok yerde de tümevarımsal yöntem benimsenmiştir. Fakat bu çalışmada yazıların ayrıntılı ve açık biçimde değerlendirilebilmeleri için adı geçen iki ilkeye ayrı başlıklar altında yer verilmiştir.

Sanat ve Eleştiri Kavramlarına Pozitivist Yaklaşımlar

Sanatın ne olduğunu, nasıl geliştiğini anlama ve içeriğini kavrama çabaları eleştirinin ortaya çıkmasına zemin hazırlar. Çünkü böylelikle sanat eserinde bulunması gereken özellikler gündeme gelir ve iyi bir sanat eserinin nitelikleri belirli yöntemlere dayanan bir analizden sonra tespit edilmesi planlanır. Sanat eserinin temel özelliklerinden birisi estetikdir. Estetiğin kurallarını belirlemek içinse bazı yollar vardır. Hüseyin Cahit Yalçın, Hippolyte Taine'nin tecrübe ve tarihe dayanan yöntemini benimser.

İkinci usûl tecrübî ve tarihidir ki bedayi-i âsâr-ı sınıaiyeyi tetkik ile bundan “tenkit” ve “zevk” hakkında kavaid istihraç etmeye çalışır. İşte bu usûlün en birinci adamlarından biri ve adeta müessisi Fransız meşahir-i hükemasından müteveffa Hippolyte Taine'dir. Bu üstat ulûm-ı tabiiyenin esaslarını, dikkat ve ihtimamatını, takip ettikleri tariki ulûm-ı ahlakiyeye tatbik ile kendi zamanına kadar bir esas-ı metin üzerine müesses ulûm-ı ahlakiyeye metanet vermiş ciddi bir terakki temin etmiştir. (Yalçın, 2021, ss. 37-38)

Yalçın'ın estetik ve tenkit hakkında yaptığı bu değerlendirme pozitivistin temel özelliklerini taşır. Bu özelliklerden ilki, Auguste Comte'un toplumsal olayların pozitif bilimlerin yöntemleri ile incelenebileceğini söyleyen görüşüdür. Comte, pozitif felsefenin oluşması için sosyal olayların da pozitif inceleme yöntemleri kapsamına alınması gerektiğini, gözlemlenebilen her olayın fizik, kimya, fizyoloji ve sosyal olayların dışında kalamayacağını söyler (akt. Korlaelçi, 1986, ss. 122-123). Yalçın da Taine'nin doğa bilimlerinin yol ve yöntemini sosyal bilimlere aktardığından bahseder. Yukarıdaki alıntıda görülen pozitivistin ikinci özelliği ise tecrübedir. *“İlmî ilerlemenin âleti tecrübedir. Tecrübî taharriyatın aslını da vakıa (fait) teşkil eder. İşte Taine'nin dikkatini celbeden bu vakıadır”* (Ercilasun, 2004, s. 83). Hippolyte Taine tecrübeye ve tarihe dayanan yolu benimser çünkü tecrübenin gözlemlenebilir bir yönü vardır. Ayrıca söz konusu tecrübeden yola çıkılarak akıl yürütülebilir ve çıkarımlar yapılabilir.

Hippolyte Taine *İngiliz Edebiyatı Tarihi* adlı eserinde doğa bilimlerinin çalışma alanıyla sosyal bilimlerini karşılaştırır. Toplumsal olayları ölçmek, tartmak veya bir formüle bağlamak mümkün değildir fakat her iki bilim alanının kapsamına giren olaylardaki neden sonuç ilişkileri benzer biçimde şekillenir.

Ne var ki, manevi bilimlerin değerlendirme araçları maddi bilimleriyle aynı olmasa da mesele, her ikisinde de aynıdır ve aynı şekilde kuvvetlerden, yönlerden ve büyüklüklerden oluşur. Dolayısıyla, nihai etkinin her ikisinde de aynı kurala göre meydana geldiği söylenebilir. Temel güçlerin büyük ya da küçük olmasına göre, etki de büyük ya da küçüktür. (Taine, 2022, s. 30)

Taine'nin sosyal olayları doğa bilimlerinin yöntemiyle açıklama çabası sanatla ilişkilidir. Çünkü sanat eserleri, sonraki alıntılarda görüleceği üzere toplumsal sürecin bir ürünüdür. Yani o eserin kaleme alındığı dönemdeki koşullar hem esere hem de sanatçıya etki eder. Bu koşulları tıpkı doğa bilimlerinde olduğu gibi belirli kurallar ve yaklaşımlar ışığında değerlendirmek pozitivistin akılcı tutumuyla örtüşür.

Hüseyin Cahit Yalçın, sanat eserlerinin oluşum sürecini ve estetiğin bununla ilişkisini açıkladıktan sonra bu eserleri kavramak için gerekli bir tür olan eleştirinin görevinden bahseder. Sanat eseri toplumun bir ürünü olduğunda hem sanatçılar ve onların çevresi hakkında hem de o toplum hakkında araştırmacılara yol göstermek için sanatçıların o dönemde nasıl düşündükleri ve hissettikleri hakkında bilgi vermek zorundadır (Yalçın, 2021, ss. 51-52). Yalçın'ın bu sözleri sanat eserleri tesadüfi biçimde ortaya çıkmadığına işaret eder. Ait oldukları dönemin sosyal koşullarının ürünleridir. Bu görüş, eleştiriyi kişisel zevk ve yargıların ötesine taşır. Eleştirmene bir eseri değerlendirmeden önce dönemin sosyal koşulları hakkında fikir ve bilgi sahibi olma sorumluluğu yükler. Eleştiri, sanat eserlerinin değerlendirilmesinde söz sahibi olmakla birlikte bunu nasıl yaptığına da dikkat etmelidir. Sanatçının ve eserin ortaya çıktığı toplumdan yola çıkılarak yapılan eleştiri somut gerekçelere ve akılcı bir yönetime dayanır. Edebiyat eserlerinin önemi de ait olduğu dönemin koşullarını yansıtmamasından ileri gelir. Hippolyte Taine eleştiri konusundaki görüşlerini ayrıntılı biçimde açıkladığı *İngiliz Edebiyatı Tarihi*'nde geçmiş yaşantıları kaydeden eserlerin değerli olduklarını belirtir. Çünkü edebiyatın aslı görevi geçmişe ait hisleri, yaşayış biçimlerini vermektir. Bu, onu edebî hâle getirir. Böylelikle edebiyat eserleri bir ulusun ve yüzyılın panoramasını yansıtır (Taine, 2022, s. 35).

Taine edebiyat eserlerini ait oldukları dönemi yansıtan birer belge olarak görür. Edebiyat eserinin faydalı ve edebi olup olmaması toplumu yansıtmamasıyla doğru orantılıdır. Taine'nin edebiyat eserleri için belirlediği bu ölçüt hem eleştirinin mahiyetini belirler hem de söz konusu eserlerin nedensellik ilkesi çerçevesinde açıklanmasını sağlar. Yani bir edebiyat eserinin ortaya çıkışını belirli nedenlere dayandırır ki bu durum da pozitivistle ilişkilendirilebilir. Nedensellik ilkesinin ayrıntılarından ise sonraki bölümde bahsedilecektir.

Hippolyte Taine ve onun fikirlerinin savunucusu Hüseyin Cahit Yalçın, yüzyıllardır tartışılmakta olan sanat ve eleştiri kavramlarını pozitivist ışığında ele alırlar. Bu bağlantının iki yönü vardır. Bunlardan ilki, sanat eserlerinin toplumsal bir belge niteliği taşıdığı, belirli koşullar altında meydana geldiği, dolayısıyla tecrübelerden beslendiğidir. Bu koşulların nedenleri, ortaya çıkma biçimleri açığa çıkarılırsa sanat eserlerine yönelik doğrulanabilir ve öngörülebilir kurallardan oluşan bir sistem oluşturulabilir. İşte bu sistem, pozitivistin sosyal olaylara uygulanmış hâlidir. İkinci olarak ise sanat eserlerinin yorumlanmasında ve anlaşılmasında önemli bir araç olan eleştirinin, pozitivist algı ışığında oluşturulan kuralları kullanmasından bahsedilebilir.

Determinizm: Belirli Nedenler Belirli Sonuçları Doğurur

Basit biçimde anlatmak gerekirse determinizm, olayların neden sonuç ilişkisi çerçevesinde açıklanması anlamına gelir ve bilimsel düşüncenin temelini oluşturur. Gerek sanat ve eleştirinin pozitivist düşünce çerçevesinde inşa edilmesinde gerekse tümevarım yöntemiyle açıklanan olaylarda etkilidir. Çünkü ileri sürülen durum ve olayı akılcı nedenler ışığında gerekçelendirerek açıklar. Ahmet Cevizci determinizmin tanımını yaparken evrende olup biten her şeyin bir nedensellik bağlantısı içinde gerçekleştiğini belirtir. Evrendeki tüm olgu ve olayların mutlak olarak nedenlere bağlı olduğunu ve nedenleri tarafından koşullandığını belirtir. Böylelikle evrendeki her sonucun ve olayın belirli nedenleri olduğu, aynı şekilde doğanın nedensel yasalara tabi olduğu fikri öne çıkar (Cevizci, 2005a, ss. 465-466).

Determinizm, durum ve olayları nedensellik ilkesi çerçevesinde açıkladığı için Hippolyte Taine'nin geliştirdiği edebiyat yaklaşımının da temelini oluşturur. *“Determinizmin, pozitivist bir neticesi olması ve Taine'in düşüncesindeki tüm bilimsel eleştiri ve gelişmelerin temelinde bulunması hem Hüseyin Cahit hem de Ahmed Şuayb'ın determinizmi benimsemeleri noktasında doğrudan rol oynamıştır”* (İhtiyar, 2020, s. 713). Determinizm, aynı zamanda sanatı sosyal açıdan ele alan yaklaşımlarla da ilişkilidir. Demet Ulusoy, sanatı sosyal açıdan ele alan nedensel, anlatımcı ve hikaye edici üç yaklaşımdan bahseder. Sanat eserlerinin içinde bulunduğu sosyal koşullar tarafından belirlendiğini öne süren yaklaşım nedensel yaklaşımdır ve Taine en önemli temsilcilerinden biridir (Ulusoy, 1993, ss. 248-249). Nedensel yaklaşıma göre nesneler gibi olay ve durumlar da tesadüfen ortaya çıkmaz. Onların ortaya çıkmasının ardında belirli nedenler vardır. *“Mesela mısırın, yulafın, portakalın, çamın zuhurunu anlamak için o maddi derece-i hararet nasıl tetkik olunuyorsa bilfarz hakikatperestane ressamlığın, klasik edebiyatın zuhurunu anlamak için de o manevi derece-i harareti yani efkâr ve ahlakın hâl-i umumisini tetkik etmelidir. Mahsulat-ı fikr-i beşer de mahsulat-ı tabiat gibi ancak muhitleriyle izah olunabilir”* (Yalçın, 2021, s. 40). Hüseyin Cahit bu sözleriyle edebiyat ve resim gibi sanatların ortaya çıkışını içinde bulundukları dönemin görüşleri ve ahlak anlayışı ile bağdaştırırken sosyal olayların incelenmesini de pozitif bilimlerin yöntemlerine yaklaştırmaya gayret eder. Mısır, yulaf, portakal gibi bitkilerin yetiştiği koşulları anlamak ile resim ve edebiyatın ortaya çıkışını anlamak arasında neden sonuç ilişkisi bağlamında bir fark yoktur. Çünkü *“Taine'in dayandığı usûl determinizmdir. Yani o, her şeyi sebebini araştırarak açıklamak ister”* (Gülşen, 2014, s. 63). Pozitivistin bu temel ilkesi edebiyatta realizm olarak kendini gösterir.

Fransa'da realizm mesleği “Mahsulat-ı fikr-i beşerle, mahsulat-ı tabiiye arasında fark yoktur.” kaidesinin kabul ve tatbik edilışinden başka bir şey değildir. Emile Zola, Hippolyte Taine ‘İyilik ve kötülük de şeker ve tızab gibi bir mahsuldür.” hükmünü rehber-i hareket ittihaz ederek efal-i beşeriyeyi bu nokta-i nazardan tetkik ile romanlarında eşhas-ı vakâyı filan veya falan cihete icra-yı harekete icbar eden esbabı taharri eylemiş ve her şeyi yed-i iktidarımızda olmayan birtakım esbabın bir mahsule-i tabiiyesine tebaan vücütpezir oluyor göstermiştir. (Yalçın, 2021, ss. 99-100)

Neden sonuç ilkesi gereği; insanlığın düşünce ürünlerini ve doğal, yani somut ürünlerin ortaya çıkışını benzer biçimde ele almak mümkündür. Dolayısıyla romanlardaki görüşler, karakterlerin davranış biçimleri belirli nedenlerin sonuçlarıdır. Bu nedenlerin başında soya çekim gelir. Özellikle naturalistler tarafından benimsenen bir özellik olan soya çekim, kişinin fiziksel ve ruhsal olarak genetik aktarım yoluyla anne babasına ve kan bağı olan diğer yakınlarına benzemesidir.

Hüseyin Cahit çocuğun doğuştan gelen ruhsal özellikleri ve soya çekim ile sahip olduğu özelliklerinin onun yetişmesinde ve sonradan yer alacağı pek çok olayda etkili olduğunu söyler (Yalçın, 2021, s. 141). Bu ilkeyi edebiyat eserleri etrafında yorumlamak gerekirse metinlerdeki hiçbir karakterin eylemleri tesadüfi değildir. Kişilik özellikleri, yetişme şartları eylemlerinin nedenlerini oluşturur.

Hüseyin Cahit Yalçın, neden sonuç ilişkisini sadece realizm veya naturalizm çerçevesinde değil klasisizm ve romantizmi dikkate alarak açıklar. Çünkü sanat anlayışlarını toplumsal koşullardan bağımsız değerlendirmek mümkün değildir. Örneğin Antik Yunan’da fiziksel açıdan güçlü ve kusursuz bir bedene sahip çocukların doğması için kadın ve erkekler eş seçimine özen gösterirlerdi. Erkekler fiziksel olarak güçlenmek için küçük yaşlardan itibaren sportif faaliyetlere uğraşırlardı. Günümüze kadar gelen Yunan heykelleri onların beden güzelliğine verdikleri önemin göstergesidir. Roma’nın kurulmasıyla onların egemenliği altına giren Yunanlılar disiplinli bir yaşam sürmelerini sağlayan kuralları terk ederek tembelleştiler. Bu arada dünyayı etkisi altına alan savaşlar, istilalar ve göçler tüm insanlığı kapsayacak yeni bir ruh hâlini meydana getirdi. Karamsarlık, hüznün, hayattan nefret bu ruh hâlinin esasını oluşturdu. Örneğin gotik mimari bu ruh hâlinin sonucudur. Rene, Werther, Faust, Manfred gibi hassas ruhlu, en ufak üzüntülerden büyük ruhsal sarsıntılar yaşayan kahramanlar sıkça karşımıza çıkmaya başlar. “Mal du siècle”, yani asrın hastalığı anlamına gelen bu ruh hâli 19. yüzyıla damgasını vurur (Yalçın, 2021, ss. 54-66). Hüseyin Cahit, sözlerinden de anlaşılacağı üzere klasisizmden realizme dek geçen süreci toplumsal nedenlerle ilişkilendirerek açıklar. Yani halkın ve sanatçıların klasik, romantik ve realist eğilimlerinin ardında birtakım toplumsal gerekçeler vardır.

Hüseyin Cahit Yalçın, determinizmi iki açıdan ele alır. İlki toplumsal olayları tıpkı doğa bilimleri kapsamındaki olaylar gibi somut neden sonuç ilişkileri etrafında ele alma çabasıdır. Örneğin mısır, yulaf, portakal gibi bitkilerin yetiştiği toprağın ve bulundukları iklimin özellikleri onların yetişme nedenlerini oluşturur. Böylelikle ortaya çıkan her ürün -ister sosyal bilimler ister doğa bilimleri kapsamında olsun- belirli nedenlerin sonuçları olarak hayatımıza girer. Determinizmin ikinci yansıması ise edebiyatta olur. Edebiyat eserlerindeki karakterlerin eylemleri, doğuştan getirdikleri özelliklerin ve yetişme koşullarının sonuçlarıdır. Dolayısıyla bu karakterler gerçekçi ve akla uygun biçimde oluşturulmuşlardır.

Tümevarım: Irk, Muhit, An

Hippolyte Taine özellikle *İngiliz Edebiyatı Tarihi* adlı eserinin ön sözünde topluma ve edebiyat eserlerine yönelik değerlendirmelerinde tümevarım yöntemini benimser. Hüseyin Cahit de *Servet-i Fünun* dergisindeki yazılarında bu değerlendirmeleri yorumlayarak tanıtır. Bu bölümde öncelikle Taine’nin tümevarım yöntemiyle ilişkilendirilebilecek görüşlerine ve kavramlara yer verilecek ardından Hüseyin Cahit’in bu konudaki açıklamaları tartışılacaktır.

Küçük parçalardan ve bu parçalar arasındaki bağlantılardan yola çıkan tümevarım yöntemi, olayları ulaştığı genellemeler aracılığıyla değerlendirmek ister. “Genelden özele, tümelden tikele giden, genel yasadan örnek ya da özel bir uygulamasını çıkarsayan tüm dengeliye karşıt olarak, özelden genele, tek tek olgulardan genel yasalara ulaşan tekil gözlem önermelerinden sınırlanmamış genellemelere yükselen akıl yürütme türü, genelleme” (Cevizci, 2005b, ss. 1653-1654). Bu yöntemin pozitivizmdeki etkisi toplumsal olayların açıklanmasında görülür. Taine, medeniyeti küçük parçalara bölerek onun hakkında genel çıkarımlara ulaşmak ister. Bunu yaparken hayvan örneğinden yola çıkar. Hayvanın içgüdüleri, dişleri, organları, iskelet yapısı, kas

sistemi birbirine bağlıdır ve bunlardan birinde meydana gelen değişiklik, hayvanın diğer unsurlarında da bir değişiklik meydana getirebilir. Bir doğabilimcinin birkaç parçadan yola çıkarak akıl yürütme yoluyla tüm bedeni oluşturabilmesi mümkünse bir medeniyeti oluşturan din, felsefe, aile biçimi, edebiyat, sanat gibi özelliklerin de değişime yol açacak bütüncül bir sistem oluşturabilmesi mümkündür (Taine, 2022, s. 33). Din, felsefe, aile, edebiyat ve sanat bir toplumu oluşturan bileşenlerdir ve birbirlerine bağımlıdır. Çünkü herhangi birindeki değişim diğerini de etkiler. Dolayısıyla bu bileşenlerden yola çıkılarak yapılacak öngörüler genellenebilir ve medeniyetin bütünü hakkındaki isabetli tahminleri mümkün kılar.

Sanat eserlerini incelerken kullanılan zaman ve mekân unsurları tümevarımsal yöntemin göstergesi olmakla birlikte bu yöntemin karakteristik unsurları değişimlerdir. Hippolyte Taine ırk, muhit, an kavramlarını geliştirerek kendisiyle özdeşleşen edebiyat eleştirisi yöntemi ortaya atmıştır. Irkı şu sözcüklerle tanımlar:

Irk denen şey, insanın kendisiyle birlikte gün yüzüne çıkardığı ve genellikle mizacı ile vücut yapısında belirgin farklılıkların eşlik ettiği doğuştan gelen ve kalıtsal eğilimlerdir. Halktan halka değişirler. Sığırların ve atların cinsleri olduğu gibi, insanın da doğal olarak cinsleri vardır: Bazıları cesur ve zekidir, bazıları ürkek ve dar kafalıdır. Çünkü bir hayvan dünyaya gelir gelmez bulunduğu ortama uyum sağlamak zorundadır; havaya, gıdaya, sıcaklığa bağlı olarak farklı şekilde nefes alır, kendini farklı şekillerde yeniler; bunlardan farklı şekillerde etkilenir. Farklı bir iklim ve durum, farklı ihtiyaçları beraberinde getirir, dolayısıyla farklı bir eylemler düzeni doğurur. Bu da farklı bir alışkanlıklar düzenine ve nihayet farklı yetenek ve içgüdülerden oluşan bir düzene yol açar. (Taine, 2022, s. 27)

Irk sadece biyolojik özelliklere işaret etmez, doğuştan getirilen bu özelliklerin muhit ve iklimin etkisiyle nasıl değiştiğini de kapsar. Dolayısıyla hem bir neden sonuç ilişkisi barındırır hem de muhite uyum sağlamak için geçirilen değişimlerin neticesinde çeşitli genellemelere ulaşılmasını sağlar. Bu nedenle ırk kavramı ele alınırken Taine'nin muhit ve iklime dair yaptığı değerlendirmeler de göz önünde bulundurulmalıdır. Hippolyte Taine'e göre Cermen ve Latin Helen ırkları arasındaki farklılığın nedeni iklimdir. Soğuk, nemli yerlerde, bataklık kenarlarında yaşayan Cermenler etobur ve savaşa meyilli olurken güzel manzaralar içinde deniz kenarında yaşayan Latin ve Helen ırkları toplumsallaşmaya yatkın, bilimi, edebiyatı ve sanatları keşfetmeye düşkün bir toplum olmuşlardır (Taine, 2022, s. 28). Hippolyte Taine'nin bu değerlendirmesinde hem toplumların farklı özelliklerinden yola çıkarak genellemelere ulaştığı hem de toplumun özellikleri ile iklim ve muhit arasında neden sonuç ilişkisi kurduğu görülür.

An kavramı da tıpkı ırk ve muhit kavramı gibi sanat eserinin oluşmasında etkilidir. Bir sanat eserinde, aynı konu veya aynı karakter işlense bile onun işlendiği dönem eseri şekillendirir. Taine bu görüşlerini desteklemek için farklı dönemlerin ve ulusların edebiyatlarından örnek verir. Fransız trajedisinden Corneille ve Voltaire, Yunan tiyatrosundan Eshilos ve Evripidis, Latin şiirinden Lucretius ve Claudius Claudianus, İtalyan resminden Vinci ve Guido'nun eserlerindeki genel algı benzerdir. Fakat sanatçılar arasındaki halef selef ilişkisi eserlerin üsluplarını, yaratım süreçlerini ve ayrıntılarını da değiştirir. Yani, ilk eser ikincisini belirlemiş olur. Bu süreç, bir bitkide de halkta da aynı şekilde işler. Aynı sıcaklıkta ve aynı toprakta büyüyen bitkiler tomurcuklanma, çiçeklenme ve meyve verme gibi çeşitli aşamalardan geçerler. Bu aşamaların her biri bir önceki aşamanın tamamlanması ile ortaya çıkar (Taine, 2022, s. 29). Taine'nin an tanımında iklim konusunda yaptığı değerlendirmede olduğu gibi neden sonuç ilişkisi göze çarpar.

Kronolojik ilerleyiş içinde ortaya çıkan her fikir ürünü kendisinden öncekiyle bağlantılıdır. Önceki sanat eseri kendisinden sonra geleni de şekillendirir. Bu durum aynı zamanda an kavramıyla da bağlantılıdır. Çünkü sanat yaklaşımları, beğeniler, değer yargıları dönemlere göre değişebilir. Bu, aynı konuların, olayların, durumların veya ruh hâllerinin farklı şekillerde karşımıza çıkmasının da nedenidir. Taine ilk olarak sanatın oluşum sürecindeki mekanizmayı (tema, estetik anlayış, değer yargıları, beğeniler, üslup özellikleri vb.) küçük parçalara bölerek an kavramına ulaşmış sonrasında bu kavramı bir bütünün parçası kabul edip sanat eserinin kendisiyle ilgili genellemelerde bulunmuştur. Sanat eserlerinde aynı malzemenin farklı şekillerde sunulması an kavramıyla ilgili genel çıkarımlardandır.

Hüseyin Cahit'e geldiğimizde ise onun ırk, muhit ve an kavramlarının ayrıntılı tanımlarına geçmeden önce sanat eserlerinin ortaya çıkışı ve romanın yapısı ile ilgili genel değerlendirmelerde bulunduğunu görürüz. Yazının önceki bölümlerinde de sıkça değinilen insan zihninin ürünlerinin bir ot veya ağaç gibi değerlendirilebileceği fikri tümevarım yöntemiyle ilişkilidir. Sanat eserlerini oluşturan zaman ve mekân unsurlarına odaklanılarak parçadan bütüne giden bir yol izlenir. Adı geçen unsurların sanat eserlerini nasıl şekillendirdiği ve kendi aralarındaki bağlantı eserler hakkında genel çıkarımlar yapılmasını mümkün kılar.

Hüseyin Cahit Tanzimat'ın ilanı, *Servet-i Fünûn* dergisinin kurulması gibi siyaset ve edebiyat gündemindeki önemli olaylara yer verirken bunları ülkenin içinde bulunduğu şartları dikkate alarak değerlendirir. Örneğin Tanzimat'ın ilanı Osmanlı'nın Batılılaşma çabasının bir ürünüdür. Namık Kemal'in tiyatrolarındaki İslam ve Akif Beyler, dönemin vatan sevgisini ve yiğitliği önceleyen anlayışının sembolü olurlar. Fakat Tanzimat'ın son yıllarında Batı edebiyatına karşı takınılan temkinli tutum, Recaizade Mahmud Ekrem ve Abdülhak Hâmid'in şiirlerinden yeterince beslenmemek gibi nedenler edebiyatın yenileşmesini yavaşlatmış fakat durduramamıştır. Nitekim Cenab Şahabeddin ve Tevfik Fikret bu değişimin devamlılığını sağlayan isimler olmuşlardır. (Yalçın, 2021, ss. 70-76). Yalçın'ın, Tanzimat ve *Servet-i Fünûn* dönemlerini değerlendirirken bütüncül bir bakış açısına sahip olduğu görülür. Edebiyattaki değişimi siyasi olayların uzağında değerlendirmez. Ayrıca edebî dönemleri yorumlarken birbirleri arasındaki ilişkiyi, birinin sona ermesinin diğerinin başlangıcında nasıl etkili olduğunu da açıklar. Böylelikle siyasi gelişmelerden, eserlerden ve yazarlardan yola çıkarak genel çıkarımlar yapar.

Hüseyin Cahit'in, ayrıntılardan yola çıkarak genellemelere ulaştığı bir başka durum, realist eserler için de söz konusudur. Bu eserlerin pek çok küçük ayrıntı ile dolu olmasını bıktırıcı bulanlar da vardır. Fakat bu ayrıntılar sayesinde karakterleri anlamamız mümkün olur. Bu nedenle betimlemeler edebiyat eserlerine sadece gösteriş katmaz aynı zamanda felsefî ve ruhsal derinlik de verir. (Yalçın, 2021, ss.102-104) Yazarın bıktırıcı ayrıntılar olarak nitelendirdiği mekân betimlemeleridir. Bu betimlemeleri, eserin gerçekçiliği ve niteliği açısından gerekli görür. Ayrıca yazarın karakterizasyon algısı da pozitivist anlayışa dolayısıyla onun sanattaki yansıması olan realizme uygundur. Çünkü eserdeki ayrıntılar sadece bilgi aktarımından ibaret değildir. Pek çok ayrıntı, karakterlerin özellikleri için açıklama niteliğindedir. Yani belirli şartlar belirli nitelikteki karakterleri doğurur ve bu ilişki betimlemeler aracılığıyla ortaya konur.

Hüseyin Cahit, "Gaye-i Hayalî 3 – Sanatın Ahlak ile Münasebeti 3" isimli yazısında romanın nelerden oluştuğunu tartışır. Roman, kişi, olay örgüsü ve üslup unsurlarından oluşur. Yazar, kişi bahsinde uzun uzun Balzac'tan bahseder. Balzac'ın eserlerinde karakterlerin, onların günlük yaşamlarından yola çıkılarak yapılan pek çok ayrıntılı betimlemeyle derinleştirildiğini söyler. Olay

örgüsü ise hem karakterlerin kişilik özelliklerine uygunluk gösterir hem de tabiat-ı esasiyenin, yani tabiata uygun olanın açığa çıkarılmasına hizmet eder. Üslup ise eserin tüm özellikleriyle uyumlu olmalıdır. Bu nedenle eserdeki her sözcük ve cümle titizlikle yazılmalıdır. Böylece bir eser tüm unsurlarıyla tabiata uygunluk gösterecek belirli bir sonuca doğru ilerler. Sanatın da tabiat gibi bir bütünlük oluşturabilmesi için en ufak bir ayrıntının bile bu bütünlüğe hizmet etmesi gerekir (Yalçın, 2021, ss. 142-147). Yalçın'ın romanın oluşum aşamalarını anlattığı bu yazı, pozitivizmle iki açıdan bağdaştırılabilir. Romandaki kişi, olay örgüsü, üslup gibi tüm ayrıntılar bir bütünün parçalarıdır ve o parçaların arasındaki uyum bir araya gelerek bütünü oluşturur. İkinci olarak ise bu uyum yaratılırken verilen ayrıntılardan bahsedilebilir. Kişi, mekân, olay örgüsü gibi unsurların aktarımı esnasında verilen ayrıntılar anlatılanı gerçekçi hâle getirir, tesadüfî olmaktan uzaklaştırır. Ayrıca romanın doğaya uygun olma yönünü de kuvvetlendirir. Bu durum bizi pozitivizmin tümevarımcı anlayışından beslenen realist romana götürür.

Hüseyin Cahit Yalçın, Taine'nin ırk, muhit, an konusundaki görüşlerinden etkilenir ve bu kavramları kendi yorumlarıyla zenginleştirerek geçerliliklerini vurgular. *“Eşhas-ı vaka üzerine icra-yı tesir eden hiçbir nokta -zahiren ne kadar küçük, kıymetsiz olursa olsun- ihmal edilmez. Mesela bir şahsın ailesinden tevarüs ettiği ahval-i ruhiye, çocukluğu, sonra beraber yaşadığı adamlar, sanatı, mesleği, bunların kendine tesirleri hasılı hiçbir şey unutulmaz”* (Yalçın, 2021, s.100). Burada sayılan ruh hâli, çocukluk, sosyal çevre, meslek gibi özellikler ırk, muhit, an kavramlarının tamamıyla ilişkilendirilebilir. Çünkü sıralandığı üzere insanların kişilik özellikleri ve yaşam biçimleri adı geçen üç kavram neticesinde belirlenir. Yalçın'a göre ırkın devamını kişiler sağladığı için ırk, kişinin dışında değerlendirilemez. Muhit kavramında ister iklim ister toplum etkili olsun muhit, kişisel deneyimlerin toplamıdır. Zaman da peş peşe gelen nesiller arasındaki bağlantıdan ibarettir. (Yalçın, 2021, s.101). Yazar bu küçük parçaların bir araya gelerek insanı şekillendirdiğini ve edebi eserlerde karşımıza çıktığını vurgular. *“İrk birçok eşhastan terkip ettiği için bu şahısların ayrı ayrı iraesı ırkın iraesı demektir. Binaenaleyh her şahsa ait küçük küçük birtakım vaka-i hususiyeyi irae edersek ırkı göstermiş oluruz. Bu küçük vakalar, büyük sebepleri aramak bulmak için bizim elimizde birer senet, birer vesika olacak. Bir eserde insanlar hakkında ne kadar delail, vesaik cem edebilirsek eserin kıymeti o kadar artacak”* (Yalçın, 2021, s.102). Yazarın bu sözleri tümevarımsal yöntemin açık göstergeleridir. Meslek seçimi, yetiştirme koşulları, yaşam biçimi, kişilik özellikleri gibi ayrıntılardan yola çıkarak ırk kavramına ulaşır. İrk kavramı da eserlerin anlaşılmasında kullanılan bir ölçüt olur aynı zamanda da edebiyat eseri denilen bir bütünün parçası hâline gelir. Yani küçük parçalardan yola çıkılarak yapılan tespitler bütün hakkında belirli sonuçlara varılmasını sağlar.

Hippolyte Taine'nin ve Hüseyin Cahit Yalçın'ın tümevarıma dayanan bakış açılarının iki noktada toplandıkları görülür: 1. Toplumun özellikleri ve sanatın, daha özele indirgeyecek olursak, edebiyatın ortaya çıkış aşamaları. 2. İrk, muhit, an kavramları. Toplumsal eylemler, yaşam biçimi, fiziksel özellikler, değer yargıları kendiliğinden oluşmazlar. Bunlar fiziksel ve psikolojik bazı koşulların gereği olarak ortaya çıkarlar. Deniz kenarında, refah içinde yaşayan toplumların sakin yaratılışlı olmaları, beslenme gibi temel ihtiyaçları konusunda kaygı duymadıkları bir yaşam sürmelerinden bahsetmek mümkünken; soğuk memleketlerde ve zorlu coğrafi koşullarda yaşayan bir toplumun savaşıma meyilli ve et tüketimine düşkün olması buna örnek olarak verilebilir. Romanlardaki ayrıntılı mekân betimlemeleri, karakterlerin fiziksel ve ruhsal özellikleri bir bütünü oluşturan parçalardır ve bunlar arasındaki uyum, neden sonuç ilişkisi o bütünün anlamlı bir sonuca sahip olmasını sağlar. Bu bölümdeki pek çok örnekte görüldüğü gibi determinizm ilkesi

tümevarım yönteminin doğal bir gereğidir. Çünkü parçaların arasındaki uyum, neden sonuç ilişkisiyle sağlanır. Bu nedenle Hüseyin Cahit ve Taine'nin pek çok ifadesi yorumlanırken determinizm ilkesine de gönderme yapılmıştır.

Sonuç

Pozitivizm, 19. ve 20. yüzyıllarda pek çok düşünürü ve sanatçıyı etkilemiş bir öğretilerdir. Saint-Simone'un çalışmalarıyla başlasa da asıl sıçramasını Auguste Comte ve onun sosyoloji bilimini kurması ile yapmıştır. Sosyolojinin bir bilim olarak kurulmasının altındaki temel düşünce, toplumsal olayların da pozitif bilimlerin yöntemleriyle incelenebileceğidir. Comte'un takipçilerinden Hippolyte Taine, pozitivist görüşleri edebiyat, özellikle de eleştiri alanına uygular. Onun düşüncesinin temelinde edebiyat eserlerinin toplumsal bir belge özelliği taşıdığı ve tıpkı toplumda olduğu edebiyat eserlerinde de olay örgüsü, karakter, zaman, mekân gibi çeşitli unsurların tesadüfen ortaya çıkmadığı iddiası yatar. Bu iddiasını ırk, muhit, an kavramlarıyla destekler. Adı geçen kavramlar; kişilerin doğuştan gelen özelliklerini, insanın yaşadığı ve diğer insanlarla bir arada bulunduğu ortamı, içinde bulunulan dönemi kapsar. Bu kavramların pozitivizmle bağlantısı nedensellik ilkesi ile birbirlerine bağlı olmaları ve edebiyat eserinin bütününe işaret etmeleridir.

19. yüzyıl yazarlarından Hüseyin Cahit Yalçın, Hippolyte Taine'nin Türk eleştirisindeki önemli takipçilerindendir. Bu çalışmada konu edilen estetik ve edebiyat konulu yazılarında Taine'nin eserlerinden çeviriler yaparak onun görüşlerini aktarır, onları yorumlayarak yer yer Türk edebiyatından örnekler verir. “Bu görüşlerin pozitivizmle ilişkisi nedir?” sorusu sorulduğunda birbiriyle ilişkili üç yaklaşım ortaya çıkar. Bunlardan ilki sanat ve eleştiri kavramına genel olarak getirilen pozitivist yaklaşımlardır. Sanat eserlerinin toplumu, toplumdaki işleyişi yansıttığı ve tecrübelerine dayandığı bu yaklaşımın temelidir. Çünkü böylelikle toplumdaki neden sonuç ilişkisini sanat eserlerine uygulamak ve onları belirli kurallara çözümlemek mümkün olacaktır. Pozitivizmle bağlantılı ikinci yaklaşım ise determinizmdir. Bu yaklaşıma göre bir bitkinin belirli iklim ve toprak özelliklerinde yetişmesi gibi sanat eserlerindeki unsurlar da belirli nedenlerin ürünüdür. Determinizm özellikle pozitivizmin sanat eserlerindeki yansımaları olan realizm ve natüralizmde kendini gösterir. Edebiyat eserleri üzerinden örneklendirmek gerekirse karakterlerin fiziksel, psikolojik ve kalıtsal özellikleri, yetişme şartları onların eylemleri ve tercihleri üzerinde etkili olur. Böylelikle eserdeki her ayrıntı önemli hâle gelir çünkü bir diğer ayrıntının nedeni veya sonucu olabilir. Pozitivizmle ilişkilendirilebilecek üçüncü yaklaşım ise tümevarım yöntemidir. Gerek Taine gerekse Yalçın ayrıntılardan yola çıkarak bütüne ulaşırlar. Nitekim determinizmin varlığı tümevarım yönteminin de kanıtıdır. Çünkü neden sonuç ilişkilerinden oluşan küçük parçalar bir araya gelerek bütün oluştururlar. Bu parçaların en önemlileri ise ırk, muhit, an kavramlarıdır. Bu kavramlar edebiyat eserini küçük parçalara bölerek analiz eder, bu analizden yola çıkarak da eserin bütününe yönelik bir sonuca varır. Hatta ırk, muhit, an kavramlarının özellikleri eserlere yönelik genellemeler yapmamıza imkân verir. Belirli bir dönemde kaleme alınan eserlerin o dönemin karakteristik sanat anlayışını yansıtmaları veya benzer ortamlarda yetişen karakterlerin benzer davranış şekillerine sahip olması bu genellemelere örnek olarak verilebilir.

Servet-i Fünûn Dönemi'nin önde gelen yazarlarından Hüseyin Cahit Yalçın, çağdaşı Hippolyte Taine'nin görüşlerinden hayli etkilenmiştir. Bu etkilenme pozitivist anlayışın Türk edebiyatında benimsenmesini ve uygulanmasını sağlamıştır. Böylelikle Yalçın'ın görüşleri

sosyolojik niteliğe sahip ve akılcı yaklaşıma dayanan edebiyat eleştirisinin önünü açmış, realist ve naturalist eserlerin verilmesine zemin hazırlamıştır.

Extended Abstract

The concept of positivism began to be used in the first half of the 19th century. Positivism, a doctrine founded by Saint-Simon and especially Auguste Comte, asserts that the external world can only be understood through experimentation. Comte pioneered the establishment of the science of sociology by introducing the idea that society and social events could be studied with the methods of the positive sciences as an observable object.

In the 19th and 20th centuries, positivism influenced many thinkers and literary figures, and its impact on the Ottoman Empire is also noteworthy. The acceptance of positivism in the Ottoman Empire was not the result of a direct philosophical influence on our country, but a combination of different factors. Literary movements, new courses introduced in schools, French-language schools, students sent to Europe, foreign teachers visiting schools or some associations can be given as examples of these factors. The main reason for the effects of positivism in literature is the translations made in the 19th century. Especially the translations introducing the realism and naturalism movements are the prominent texts in introducing this philosophy. Hüseyin Cahit Yalçın, one of the prominent figures of the positivist movement, builds his positivist understanding on the views of the 19th-century French philosopher Hippolyte Taine. His series of articles titled *Hikmet-i Bedayiye Dair*, in which he explains Hippolyte Taine's views in detail, is published in *Servet-i Fünûn* in 1898. İsmail Alper Kumsar collected these writings in a book titled *Servet-i Fünûn Yazıları I Estetik (Hikmet-i Bedayi)* and published it in 2021. In this book, apart from the sixteen writings titled *Hikmet-i Bedayiye Dair*, there are ten other writings that form a unity with them in terms of subject matter. Hüseyin Cahit introduces and interprets Hippolyte Taine's views in most of the essays, occasionally giving examples from Turkish literature. Hüseyin Cahit's writings on Hippolyte Taine are taken into consideration in this study.

Hüseyin Cahit's perception of positivism can be grouped around certain approaches. The first of these is that the human mind establishes a rational system to understand society and works of art. Rationality here can be expressed as using methods similar to those of the positive sciences. These methods, pointing to Yalçın's second approach within the framework of positivism, determine that there are certain factors in the emergence of events and works of art and that these factors are composed of cause and effect relationships. Based on cause and effect relationships, it is aimed to identify the conditions under which works of art are created and to make general inferences about them. The third approach is based on Hippolyte Taine's concepts of race, milieu and moment. In general terms, race refers to a person's temperament and hereditary tendencies. Race cannot be considered independent of the individual because individuals transmit race. Milieu refers to the environment in which people live and coexist with other people. Moment refers to the change of events, social characteristics and environmental conditions according to the current period. Yalçın's literary criticism, which he applied in the light of Hippolyte Taine's views, is nourished by the principles of positivism. For this reason, in this study, the concepts of art and criticism in Hüseyin Cahit Yalçın's writings in *Servet-i Fünûn* were evaluated in terms of their relationship with positivism, and then the writings were discussed by comparing them with Taine's views accompanied by the principles of determinism and induction.

At the end of the study, when the question “What is the relationship between Hüseyin Cahit Yalçın's views and positivism?” is asked, three interrelated approaches emerge. The first of these is the positivist approach to the concept of art and criticism in general. With this approach, it is concluded that works of art reflect society, its functioning and are based on experience. The second approach related to positivism is determinism. Determinism manifests itself especially in realism and naturalism, which are the reflections of positivism in works of art. To give an example through works of literature, the physical, psychological and hereditary characteristics of the characters and the conditions of their upbringing have an impact on their actions and choices. Thus, every detail in the work becomes important because it can be the cause or effect of another detail. The third approach that can be associated with positivism is the inductive method. Both Taine and Yalçın reach the whole by starting from details.

Kaynakça

- Cevizci, A. (2005a). Determinizm. *Felsefe Sözlüğü* (ss. 465-466). Paradigma Yayıncılık.
- Cevizci, A. (2005b). Tümevarım. *Felsefe Sözlüğü* (ss. 1653-1654). Paradigma Yayıncılık.
- Comte, A. (2019). *Pozitif Felsefe Dersleri ve Pozitif Anlayış Üstüne Konuşma* (E. Ataçay Çev.). BilgeSu Yayıncılık.
- Ercilasun, B. (2004). *Servet-i Fünûn'da Edebî Tenkit*. Akçağ Yayınları.
- Gülşen, H. (2014). *Şahabettin Süleyman'ın Tenkidat'ı Edebiyelerinde Hippolyte Taine Tesiri*. Cinius Yayınları.
- Huyugüzel, Ö. F. (1984). *Hüseyin Cahit Yalçın'ın Hayatı ve Edebî Eserleri Üzerine Bir İnceleme*. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- İhtiyar, A. (2020). II. Meşrutiyet Sonrası Osmanlı Türkiye'sinde Pozitivizm Telakkisi: Hüseyin Cahid ve Ahmed Şuayb Bağlamında Bir İnceleme. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19 (2), 709-731.
- Korlaelçi, M. (1986). *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi*. İnsan Yayınları.
- Moran, B. (2004). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. İletişim Yayınları.
- Taine, H. (2022). İngiliz Edebiyatı Tarihi: Giriş (G. Ö. Ayaydın Cebe, Çev.). *Kün Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 2 (1), 19-37.
- Ulusoy, D. (1993). Sanat Sosyolojisine Temel Yaklaşımlar. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 10 (1), 247-259.
- Ural, Ş. (2012). *Pozitivist Felsefe Bilimde ve Felsefede Doğrulama*. Alfa Yayınları.
- Wacquant, L. J. D. (2003). Pozitivizm. İçinde W. Outhwaite (Ed.), *Modern Toplumsal Düşünce Sözlüğü* (ss. 588-592). (M. Pekdemir Çev.). İletişim Yayınları.
- Yalçın, H. C. (2021). *Servet-i Fünûn Yazıları – I Estetik (Hikmet-i Bedayi)*. (İ. A. Kumsar, Haz.). Ötüken Yayınları.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Çatışma Beyanı/Declaration of Conflict: Çalışmada kişi ya da kurumlar arası çıkar çatışmasının olmadığı beyan olunur. / It is declared that there is no conflict of interest between individuals or institutions in the study.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı/Contribution Rate Declaration of Researchers: Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşittir. / The contribution rates of the authors to the study are equal.

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0